

AKSHAR WANGMAY

Year : 8 - Volume : 1

July-August-September 2017

Editor-in-Chief

Dr. Nanasaheb Suryawanshi

Executive Editor

Dr. Shivajirao Deshmukh

Advisor

Dr. Arun Prabhune

Well-wisher

Mr. Santosh Kadole

Editorial Board

Dr. Vijay Warkad

Dr. Satish Kadam

Dr. Deepak Chiddarwar

Dr. Mahadeo Walunj

Publisher : Sou. Rekhtai Nanasaheb Suryawanshi, Pratik Prakashan,
'Pranav', Rukme Nagar, Thodga Road, Ahmedpur 413515

Printer : Comp- Print Kalpana Private Ltd., 461/4 Sadashiv Peth, Pune - 30

Address for sending articles and fees : Dr. Nanasaheb Suryawanshi
'Pranav', Rukme Nagar, Thodga Road, Ahmedpur 413515

District : Latur

Mobile phone : 9423655841

E-mail : suryawanshinanasaheb67@gmail.com

Subscription Rates Yearly : Rs. 500/-

Two years : Rs. 900/-

Five Years : Rs. 2000/-

Current Volume : Rs. 125/-

* Maharashtra State Literary and Cultural Board has granted funds for the Publication of this Journal. But Maharashtra State Literary and Cultural Board has not been responsible for writers opinion in this Journal.

* The content and opinions expressed in the articles are the views of the authors and do not necessarily reflect the views and opinions of the periodical's Editorial Board, publisher or the advisor. The authors are solely responsible for the facts and accuracy of the content of the articles.

अनुक्रम

□ संपादकीय	४
□ मुखपृष्ठाविषयी	७
□ About the cover page	२६
□ तुकारामांच्या विचारधारेचे स्वरूप	४५
डॉ. एस. एम. कानडजे	
□ अनुवाद आणि मराठी साहित्य	५३
डॉ. गणेश मोहिते	
□ शरश्चंद्र मुक्तिबोधांचा लौकिकतावादी साहित्यविचार	६३
देवानंद सोनटक्के	
□ बैठकीची लावणी ते संगीतबारी	७६
प्रा. आबासाहेब शिंदे	
□ मराठीतील प्राणिकथा : स्वरूप आणि संकल्पना	८५
प्रा. डी. जे. दमामे	
□ अरुण कोलटकर यांची 'द्रोण' कविता	९४
डॉ. वैजयंतीमाला जाधव	
□ बहिणाबाईंच्या कवितेतील कृषक जाणिवांचे चित्रण	१००
डॉ. दीपक चिद्दरवार	
□ 'जू' नावडत्या भारतीय स्त्रीजीवनाचे 'दस्तऐवज'	११०
डॉ. लता पवार	
□ काळ्या मातीचं ऋण फेडणारा काव्यसंग्रह : 'अथक'	११५
डॉ. व्यंकटी पावडे	
□ 'मी' आणि 'माझा' लेखनप्रवास	१२१
लतिका चौधरी	
□ 'अक्षर वाङ्मय'चे नूतन व नूतनीकरण केलेले वर्गणीदार	१२७
□ प्रतिक्रिया	१२९
□ संपादक मंडळ	१३२

अरुण कोलटकरांच्या 'द्रोण' या कवितासंग्रहातील कवितेचा रूपबंध

- डॉ. वैजयंतीमाला जाधव

७३४

अरुण कोलटकरांचा 'द्रोण' हा कवितासंग्रह इ.स. २००४ मध्ये प्रकाशित झाला. इ.स. २००३ मध्ये ही कविता खाजगी वितरणासाठी छापली गेली होती. 'द्रोण' या संग्रहातील कवितेचा रूपबंध हा आधीच्या तीनही कवितासंग्रहापेक्षा वेगळा आहे. (अरुण कोलटकरांच्या कविता, भिजकी वही,)कवीने कवितांच्या सुरुवातीलाच याला 'सर्ग' असे संबोधले आहे. उदा. 'हे सर्ग वाल्मिकी रामायणाच्या कोणत्याही पाठात आढळत नाहीत.'

प्रस्तुत कवितासंग्रहातील कविताची एकूण पाच भागांत रचना केली गेली आहे. आणि या पाच भागात वेगवेगळ्या सूत्रानुसार कवितेची रचना केलेली आढळते. रामकथेवर आधारीत अशी ही दीर्घकविता वाचकाला प्राचीन कालखंडात नेतेच, पण समकाळाशी तिचे जोडलेपण तितक्याच प्रकर्षाने जाणवते. प्रस्तुत कवितेमध्ये रामायणातील रामविजयाच्या तथाकथित प्रसंगाला हाताशी घेऊन पुन्हा नव्याने त्याची जुळणी करण्याचा प्रयत्न कोलटकरांची कविता करते. 'द्रोण' चा संपूर्ण बाज हा कथात्म कवितेचा आहे. एकूण पाच सर्गांची योजना असणारा, कवितेमध्ये वापरलेला निवेदनाचा हा रूपबंध आधीच्या कवितांपेक्षा त्यांचे वेगळेपण स्पष्ट करतो. रूपबंधाच्या दृष्टीने त्यांच्या कवितेतील वेगळेपण पुढीलप्रमाणे सांगता येते.

१. निवेदनात्मकता
२. नाट्यात्म प्रसंगनिर्मिती
३. निखळबोलीभाषेचा वापर
४. प्रत्ययकारी वातावरणनिर्मिती
५. बंदिस्त काव्यरचना इ.

कोलटकरांच्या 'द्रोण' या कवितासंग्रहातील कवितांचे महत्वाचे वेगळेपण म्हणजे, या कवितांमध्ये जाणवणारी गद्यात्मकता हे आहे. कवितेच्या रचनेमध्ये

अंतर्भूत असणारी एक विशिष्ट प्रकारची लय या कवितांमध्ये अस्तित्वात नाही. मात्र भाषेचा एकसलगपणा, प्रवाहीपणा या कवितेच्या शब्दातून प्रगट होतो. गद्यात्मकतेच्या, कथनात्मकतेच्या चौकटीत मोडणारी ही कविता तिची अंतर्गत लय मात्र टिकवून ठेवताना दिसते. रामकथेला कल्पक वळण देऊन कोलटकर माकडापासून उत्क्रांत झालेल्या माणसाचे आणि परत त्याच्या माकड होण्याच्या प्रवासाचे अतिशय उपरोधिक अंगाने आपल्या कवितेत वर्णन करतात.

कवी आपल्या कवितेतून भूतकाळात घडलेल्या या घटनेचे वर्णन मात्र आधुनिक काळाशी जोडून करताना दिसतो. रामायणामध्ये आलेल्या राम, सीता, रावण या सर्वच व्यक्तिरेखा अधिक व्यापक अर्थाने कवी रेखाटतो. प्रस्तुत कवितेतील साऱ्या घटना या सीता, वानर यांच्या भोवती आकार घेताना दिसतात. आपल्याला आलेल्या अडचणीसाठी वानरांनी सीतेकडे जाणे, सीतामाईचा प्रेमळ सल्ला या साऱ्या घटना वर्तमान मानवी जीवनसरणीचा प्रत्यय आणून देतात.

'द्रोण' मधील या सर्व कथाभागाला पद्यात मांडून रचनाबंधाचा एक वेगळाच नमुना वाचकासमोर कवी आणतो. मुळातच दीर्घ कवितेच्या रचनाबंधाकडे कोलटकरांची कविता पुन्हा वळताना दिसते. संपूर्ण कवितेमध्ये कवी एक कथाच सांगत आहे. रामविजयानंतर रामाने दिलेली पार्टी, त्यात वानरांचा राक्षसांचा सहभाग सीतामाईचा वानरांना सल्ला, वानरांचे द्रोणापासून निर्माण झालेल्या गलबतातून स्थलांतर अशा विविध घटना ही कविता कथन करते. 'द्रोण' ही एक प्रकारची पद्यात्मक कथाच आहे. तिचे वळण भावकवितेचे नाही.

या मधील निवेदक हा अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे. तो या ठिकाणी कथन करतो. कथनात्मक साहित्यामध्ये महत्त्वाचा ठरणारा हा निवेदक सर्व घटनाक्रम अतिशय तटस्थपणे कथन करतो आहे. "कथनात संहिता निवेदकाच्या 'आवाजात' सांगितली जाते. निवेदकाचे सर्वात महत्त्वाचे कार्य कथा सांगणे हेच असते. पण या कार्याशिवाय कथनात्म संहितेची आंतरिक जुळणी करणे, आपल्या परिभाषितामधून श्रोत्याशी संवाद साधण्याचा प्रयत्न करणे, कथेचे स्वतःबरोबर संबंध स्पष्ट करीत जाणे, कथेला विशिष्ट वैचारिक भूमिका प्राप्त करून देणे यासारखी कार्येही निवेदकाकडून केली जातात."१ 'द्रोण' मधील कथानकाचे कथन करत असताना त्यातील वेगवेगळ्या घटनांची निवेदक स्वतःच्या पद्धतीने कालक्रमव्यवस्था लावत आहे. या कथेमध्ये घडणाऱ्या वेगवेगळ्या घटनांचे निवेदन करत असताना त्याची स्वतःची एक मूल्य दृष्टीही आहे हे कथेतील निवेदनावरून स्पष्ट होते.

उदा. “निव्वळ माणूस म्हणून

जगूच शकत नाही तुम्ही या जगात” (पृ. ३२)

समाजात जगत असताना निव्वळ माणूस म्हणून जगणे अवघड आहे. आणि वानरांनी माणूस म्हणून जगायचे ठरल्यावर त्यांना नेमके ‘कोण’ व्हायचे आहे हेही ठरवणे महत्वाचे आहे, असे निवेदक म्हणतो. कारण त्याच्या मते, माणूस म्हणजे माकडाचा अपभ्रंश आहे.

या ठिकाणी निवेदक केवळ स्वतःचा दृष्टीकोन कथेत व्यक्त करून थांबत नाही. तर इतर पात्रांमधील संवादाचे काही प्रत्यक्षपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे जे कथन केले आहे त्याचेही वर्णन तो करतो आहे. यामध्ये सीता, वृद्ध कपी, इतर काही वानर यांचाही समावेश आहे. या सर्व घटना वेगवेगळ्या स्वरूपाच्या आहेत. यातील काही घटना या वानरांच्या, माणसांच्या बाह्यविश्वाशी संबंधित आहेत. रामाने विजयाबद्दल दिलेली पार्टी, त्यामधील गमतीजमती, सीतेने दिलेल्या द्रोणांची झालेली गलबते, त्यातून देशोदेशी झालेले स्थलांतर या घटनांचा यात समावेश आहे. तर मानवी स्वभावाचे वेगवेगळे पैलू, त्यांच्या अंतर्मनातील गोष्टी यांचे वानरांना वाटणारे कुतूहल, मानवी वर्तनाविषयी त्यांना पडणारे प्रश्न अशा अंतर्विश्वातील घटनांचाही येथे समावेश झाला आहे. माणसांसारखं दोन पायांनी चालणं, नुसतं चालणं नव्हे तर एका पायापुढं दुसरा पाय क्रमानं टाकणं, माणसांनी त्यांच्या सोयीसाठी घालून दिलेले वाहतुकीचे नियम पाळणे, रस्ता ओलांडताना डावी-उजवीकडे पाहणे या गोष्टी वानरांना विनोदी वाटतात. शिवाय माणूस डोकेबाज, कल्पक आहे. पण त्यांची कल्पकता आपला दुबळेपणा झाकण्यात जाते. एका झेपेत नदी पार करता येत नसल्याने मानवाने नौका शोधली, समोरासमोर हात करण्याची हिंमत नसल्याने त्याने धनुष्यबाण वापरायला चालू केला. वेगवेगळ्या स्वरूपाच्या घटना विशिष्ट आशयसूत्रामध्ये, संगतीने याठिकाणी गुंफलेल्या आहेत.

कथात्म साहित्यातून कथन केल्या जाणाऱ्या घटना या भूतकाळातील असतात. ‘द्रोण’ मधील कथन केलेल्या सर्व घटना या भूतकाळातील आहेत. त्या घडून गेलेल्या आहेत. त्यामुळे त्यांच्यामध्ये स्मृतीसदृश्य अनुभवांच्या नाट्यात्मकतेबरोबर या कवितेतील घटनांना अद्भुताचा स्पर्श झालेला दिसतो. वानरांना सीतामाईने द्रोण देणे, या द्रोणांची मोठमोठी गलबते होणे त्यातून वानरांनी वेगवेगळ्या देशात स्थलांतर करणे आणि नवनवीन वसाहतीची स्थापना होणे हे सारे कवीने अतिशय

कल्पकतेने मांडले आहे. वानराला शंखाने सुरस आणि चमत्कारिक गोष्टी सांगणे ‘द्रोण’ मधील कवीने निर्माण केलेला अनाम निवेदक वेगवेगळ्या हकीगतीचे निवेदन करत आहेच पण निवेदना बरोबर येणारा कथनाचा भागही वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. “कालानुक्रम, कार्यकारणभाव, साहचर्यत्व यासारख्या संघटनतत्त्वानुसार गुंफलेल्या घटनांचा विशिष्ट क्रमव्यवस्थेचा निदर्शक म्हणून येणारा कथनाचा भूतकाळ हे कथात्म साहित्याचे वैशिष्ट्य होय. सुसान लँगर या समीक्षिकेने त्याला ‘प्रातिभासिक भूतकाळ’ (व्हर्च्युअल पास्ट) असे म्हटले आहे. कारण हा भूतकाळ प्रत्यक्ष वास्तवातला नसतो. या विशिष्ट भूतकाळामुळे कथात्म साहित्य नाट्यात्मक व भावकाव्यात्मक साहित्यप्रकारापासून वेगळे पडते. ‘द्रोण’ मधील घटना ह्या भूतकाळातील आहेतच पण त्याला कल्पिताचे आवरण आहे. प्रत्यक्ष वास्तवात घडलेल्या घटनांपेक्षा या घटना वेगळ्या आहेत. ‘द्रोण’ मधून कथन केलेल्या घटनांचे महत्वाचे एक वैशिष्ट्य म्हणजे त्यातील नाट्यात्मकता होय. रंगभूमीवर घडणाऱ्या एखाद्या विशिष्ट प्रयोगाप्रमाणे द्रोण मधील घटना आकार घेताहेत. वानरांना मानवयोनीतच रहावेसे वाटणे, रामाने विजयाबद्दल त्यांना पार्टी देणे, वानरांचे सीतामाईला भेटणे, तिने दिलेल्या द्रोणांचे गलबते होणे या सर्व घटना रंगभूमीवर साकार होत आहेत असे वाटते. कवितेतील पात्रे ही परिस्थितीनुसार आपली मतेही मांडत आहेत. त्यामुळे याठिकाणी प्रत्यक्ष संवादच चालू आहे, असा आभास उत्पन्न होतो.

उदा.

तेवढ्यात जमीन हादरली,
आणि तो उडालाच एकदम, म्हणजे

अक्षरशः

गेला आकाशात उंच

एखाद्या निखळत्या ताऱ्याच्या वेगानं,

पण उलट्या दिशेन (पृ. ७९)

‘निखळता तारा’ वेगाने खाली येण्याची क्रिया कोलटकर वेगळ्या संदर्भात वापरतात. वेगवेगळ्या क्रिया, दृश्यप्रतिमांचे अद्यतन संदर्भ वेगवेगळ्या क्रियांच्या संदर्भात अतिशय चपखलपणे वापरतात. काही ठिकाणी त्यामागील उपरोधही अतिशय स्पष्टपणे लक्षात येतो. ‘माणूस’ म्हणजे माकडाचा अपभ्रंश असणे, दुसरे एखाद्या जनावराचं दूध प्यायल्यामुळे माणसाच्या पिलाची मानसिक वाढ

खुरटणे, कुंडलिनीचे बिथरणे, सीतेच्या शुद्ध चारित्र्याबद्दल अग्नीने तिला प्रमाणपत्र देणे, रामाच्या भावी राजव्यवस्थेचा 'चातुर्वर्ण्य' हा कणा असणं या सगळ्यांमार्गे एक जो उपरोध आहे, त्या उपरोधाने समकालीन व्यवस्थेच्या मर्यादांवर बोट ठेवले आहे. 'चिरीमिरी' मध्ये येणाऱ्या काही कवितांमध्येही कवी उपरोधिक अंगाने समकालीन व्यवस्थेच्या गुण-दोषांना अधोरेखित करताना दिसतो. 'द्रोण' मधील कवितेमध्ये येणारी भाषा ही वेगवेगळ्या स्वरूपाची आहे. कधी औपचारिकपणे यातील घटनांचे कथन केले गेले आहे. तर कधी निखळ बोलीभाषेचा वापर केलेला दिसतो. मराठी, संस्कृत आणि इंग्रजी भाषेतील शब्दांचाही विपुल पद्धतीने वापर याठिकाणी झालेला दिसतो.

उदा. "आणि पुढं तो शंख

असंही म्हणाला त्याला

की अरे यार,

सीतामैयाचे आशीर्वाद

संगती असल्यावर

दुसरं काय पायजेल तुम्हाला?" (पृ.७२)

दैनंदिन बोलीभाषेतील शब्दांचा, वाक्यरचनेचा अतिशय सहजपणे वापर करत वास्तवाची वस्तुनिष्ठ पद्धतीने मांडणी करण्याचे कवीचे कौशल्य नोंद घेण्यासारखे आहे. पार्टी, आयटेम, मेनू, टाइट, बारबाला, हायटेक, माय गॉड, बेटा, हायटेक अशा वर्तमानव्यवस्थेतील शब्दसंग्रहाचा उपयोग ही कविता करते. त्याबरोबरच, अस्मात्-कस्मात् वगैरे सारख्या संस्कृत शब्दांचे उपयोजन कोलटकरांची कविता नेमकेपणाने करते.

रूपबंधाच्या दृष्टिकोणातून विचार करता 'द्रोण' ही दीर्घ स्वरूपाची कथात्म कविताच म्हणता येईल. प्राचीन महाकाव्याच्या धर्तीवर, द्रोणमध्ये केलेली वेगवेगळी सर्गाची रचना, प्रत्येक सर्गामध्ये वेगवेगळ्या पण एकाच धाग्याने जोडलेला कथाभाग, प्रसंगी अद्भुताचा केलेला वापर या सगळ्यामुळे कवितेचा आकृतिबंध अधिकच चिरेबंद झाला आहे व भावकवितेच्या वळणापेक्षा 'द्रोण' मधील कविता सर्वस्वी निराळी आहे. तिच्यामधील गद्यात्मक फँटसीचा वापर, प्रभावी व्यक्तिचित्रण, नाट्यात्मक प्रसंगनिर्मिती यामुळे ती अधिक प्रयोगशील बनली आहे. एका काळामध्ये घडून गेलेल्या घटनेचे दुसऱ्या काळामध्ये वर्णन करताना (राम विजयाच्या प्रसंगाचे आधुनिक काळामध्ये) त्यात कवीने जो तोल सांभाळला

। ९८। अक्षर वाङ्मय । जुलै-ऑगस्ट-सप्टेंबर २०१७।

आहे तो नोंद करण्यासारखा आहे. या तोलामुळे या संग्रहातील कोणतीही व्यक्तिरेखा, किंवा प्रसंग उपरा वाटत नाही. वानर आणि माणूस यांच्या भावजीवनातील सूक्ष्म फरक, वर्तमानकालीन माणसाचे भौतिक जगणे या सगळ्या कोलटकरांची कविता अतिशय सूक्ष्मपणे अधोरेखित करते. पारंपारिक वाङ्मयाच्या इतिहासामध्ये आलेल्या 'रामा'च्या व्यक्तिरेखेला कोलटकर मात्र याठिकाणी वेगळे वळण देतात. रामराज्यातील चातुर्वर्ण्यव्यवस्थेची पद्धत, सीतेला शुद्ध असण्याचे अग्निने दिलेले प्रमाणपत्र, माणसाच्या इतर जनावराचे दूध पिण्यामागची कारणमीमांसा हे सारे अतिशय उपरोधिकपणे कोलटकर मांडतात.

संदर्भ :

१. खोले, विलास, द्रोण, तारका (दिवाळी), (संपा. माधव चव्हाण) वर्ष ११, अंक, ३६, पृ.७०

वैजयंतीमाला जाधव

फ्लॅट नं. ९, सर्व्हे नं. ३५/३, संवेद सोसायटी,

विद्यानगर, पुणे-३१

भ्रमणध्वनी- ८३०८८३९३३७

□□□

'अक्षर वाङ्मय' या वाङ्मयीन नियतकालिकास
वर्गणी पाठवून सहकार्य करावे. ही नम्र विनंती.

। ९९। अक्षर वाङ्मय । जुलै-ऑगस्ट-सप्टेंबर २०१७।